

K Ö N Y V E K

VERESÉG-KIMUTATÁSOK

Szombathy Bálint: *Én is életem*. Szövegátminősítések 1974—1978., Forum, Újvidék, 1980

A civilizáció jellemző tünete, hogy az emberek egyre kevésbé élnek s mindinkább csupán szemlélik az életet, egyre többször téve beszélgetés tárgyává. A cselekvőkből megfigyelők lesznek, a gyöngékből pedig áldozatok. Az igazi lehetőségek örökös délibábok, az emberek pedig reménytelen szerencsevadászok. Belső életükről, a néma, végül is feladott küzdelemről keveset tudunk, noha az irodalom az alkotók beleélésnek nevezett fantáziája révén sok mindent feltárt az emberi lét határeseiteinek pszichológiájából. Ez az attitűd a múlt században jutott uralomra, s azzal a hittel forrt össze, hogy pozitív eredményei és katartikus hatásai az embert vagy pedig az általa teremtett viszonyokat jobbra tehetik.

Századunkban a művészek kevésbé bíznak az azonosulás és a megértés megváltó hatalmában. Rájöttek ugyanis arra, hogy modellálásuk során valójában nem a valóságot adák vissza, hanem saját naiv fikcióik áldozatai lennének. A hősök kitalált belső drámái legkevésbé azokat érdeklik, akik legtöbbet tehetnének annak érdekében, hogy ne kerülhessen sor az embert megnyomorító társadalmi-egyéni konfliktusokra. Az alkotó ezzel természetesen önmagának mondott ellent, hiszen ő — s éppen írói gyakorlata tanúsítja — gyöngébb, érzékenyebb a többségnél. Az avantgarde úgy oldotta meg e paradoxont, úgy múlta fölül eredendő kiszolgáltatottságát, humanizmusát, hogy kíméletlenül, túlhangsúlyozva nyilatkoztatta ki az igazságot a világot uraló, értelmileg és érzelmileg felfoghatatlan káoszról. Az avantgarde saját élményeiből kifolyólag jól tudta: minden ember szuverén, mások által rendszerint nem tisztelt világot képez, következőleg maga a realizmus igényli a beleélő azonosulás csődjének kinyilatkoztatását. A lelkizés, még ha komolyan és giccs nélkül vállalják is, objektíve hazugság. A művészet persze, ha olykor enged is az űr felé húzó erők szédületének, a nyájból leszakadt juh különutasága illúziójának, a hamis látszatok ellenére sem mond le az emberközelség bizonyos formájáról: az istállói meleg elutasítása nem foglalja magába a nyájnak az elutasítását is. — Ehhez hasonló gondolatok fordulnak meg fejünkben, miközben Szombathy Bálint második könyvének szövegeit tanulmányozzuk.

A közvetlenebbül kinyilvánított együttérzésnek van egy másik bukatója: amennyiben őszinte, kiszolgáltatja, elpuhítja az embert. Ennek ellenére a művészi hajlandóságú alkalmasint szükségét érzi, hogy az évtizedek

óta egyre bonyolultabbá váló áttételes kifejezőmód helyett közvetlenebbül is kinyilvánítsa: melyek azok az életfeltételek, amelyek lényegesen befolyásolták világszemléletének kialakulását. A művész, persze, mint problematikus ember, a problematikus sorsokhoz vonzódik, s ezekben is a furcsaságok vonzzák. Számára a különleges, szinte hihetetlen esetek jelentik a törvényt. Ám nem engedi magát elragadtatni, s ugyanakkor érzelmileg sem igyekszik lenyűgözni olvasóját — ezért folyamodik a dokumentumhoz, a riportszerű felszínességhez. Kinagyít, anélkül, hogy keze nyomát a tárgyon hagyná. Felhívja a figyelmet, anélkül, hogy hangos lenne. Szándéka tudatosan a primitívség és a banalitás. Életsorsokról kétféleképpen lehet hatásosan szólni: vagy áradó bőbeszédűséggel vagy pedig csendes szűkszavúsággal. Szombathy Bálint az utóbbi megoldást választotta.

Az *En is éltem* című könyv három ciklusból áll, s mindegyikben más-ként viszonyul a szerző hőseihez. Az elsőben tömör leírásokat ad, melyek néhol akár rövidített újsághírek is lehetnek, másutt pedig kizárólag adatokat közöl. A *Huszonegy eset* nagy többségében egyes szám harmadik személyt használ, hogy ily módon is hangsúlyozza a vázolt életsorsokhoz való viszonyulását, a megfigyelés és a sommázás igényét. A második ciklus, noha a *Búcsúlevelek* címet viseli, valójában töredékekből, üzenetekből és feljegyzésekből áll. Az itt megszólaltatott emberek vallomásai csak formálisan különböznek a „huszonegy eset”-től, mert valójában ugyanazokról a határhelyzetekről van szó. A leírásokban és a vallomásokban egyaránt a mindennapi küzdelemben megfáradtak lepellezik le önmagukat és másokat. A tragikum sötét színébe egyszer a humor, másszor pedig a giccs lop világosabb árnyalatot. A szerző tőle telhető módon igyekszik távol maradni az ábrázolattól, s éppen ezért sehol sem lehetünk tisztában vele: vajon hol változtatott a sajtóban olvasott szövegen és hol hagyta meg az eredeti változatot.

Harmadik ciklusában már egyértelműbb módszert alkalmaz, minthogy intuitívan igyekszik megközelíteni a gyermekek lélektanát. Ám ahelyett, hogy okoskodna, úgy beszél, ahogyan szerinte a gyerekek gondolkodnak. Vágyakat, terveket és kívánságokat fogalmaz meg, s a könyvben szereplő fényképek segítségével azt az ellentmondást igyekszik kinagyítani, ami egyfelől az első két ciklus reményvesztettsége, másfelől pedig a harmadik derűje és lelkesége között tátong. Nyilván ily módon is hangsúlyozni szerette volna az álmok és a valóság közötti eltérést. Ennek az eljárásnak a könnyed, játékos jellege szembeötlő. A szavakkal való bánás művészete itt a kihagyásra, a redukcióra korlátozódik. Egy pillanatra vagy egy súlyos helyzetre vonatkoztatva az időben egymástól távoleső ugyanabban a mondatban egymás mellé kerül, s a sajátos ív bizonyos feszültséget teremt.

A szellemesség és az ötletesség az ilyen szövegszerkesztésnek az erényei. A hátránya viszont — az esetek és vallomások hasonlósága követ-

keztében — az egyhangúság. A jelek általánosságukban túlságosan hasonlítanak egymásra, nagyon messze vannak jelentésüktől, illetve, egészen primitív értelemben azonosak vele. Igaz, a tudatos közhelyszerűség helyenként az ironia eszköze, ám olykor az alkotói tartózkodás nem hiteles alibije.

VAJDA Gábor

A FORRADALMÁR VISSZAEMLEKEZÉSE

Edvard Kardelj: *Sećanja*, Državna založba Slovenije, Ljubljana és Radnička štampa, Beograd, 1980

„Az a partizán egyenruha volt rajtam, amelyben a hadseregből jöttem és a szöges bakancs, semmilyen más ruhám, se polgári, se katonai nem volt... Moszkvában ünnepélyesen fogadtak bennünket, nem is kell mondanom, hogyan éreztem magamat az elegáns Šubašić mellett” — írja többek között visszaemlékezéseiben. Edvard Kardelj. De éppen ezek a részletek teszik visszaemlékezéseit megrázó tanúvallomássá arról a korról, amikor a jugoszláv felszabadító mozgalom vezetői a partizánharcok drámai küzdelméből beléptek a világpolitikába, nagyhatalmak legmagasabb rangú képviselőivel kezdtek tárgyalni, majd megvívták harcukat az új Jugoszlávia nemzetközi elismeréséért, önállóságáért, mindenféle mesterkedésekkel, elsősorban a Tájékoztató Iroda támadásával szemben.

Sajátos alkotás Edvard Kardeljnek ez a műve. Ugyanaz a gondolkodó, a gyakorlatot marxista elméletté gyúró és ezzel a forradalmi gyakorlatnak új lendületet adó ember nyilatkozik meg benne, mint más műveiben is. Könyve ezért különbözik a hagyományos emlékirat-irodalomtól. Megkapó emberi részletekben gazdag, többet sejtet alkotójának személyéről, mint a nemrég elhunyt forradalmár más alkotása, még szép leírásokat is tartalmaz, például Vis szigetéről. De előterében mégsem a szerző egyénisége, eseményekre és tényekre való puszta visszaemlékezése áll, hanem a forradalmár valómása, ítélete, véleménye egy mozgalmas korról, annak főszereplőiről. Legtöbbször nem is az esemény a legfontosabb a szerző számára, hanem az, hogy a gondolkodó és forradalmár mit lát meg az eseményekben, hogyan fedi fel azok emberi és társadalmi rugóit.

Edvard Kardelj már tudta, hogy súlyos beteg, amikor visszaemlékezéseit diktafomba mondta. Bizonyos tehát, hogy a mű keletkezésénél jelen volt az az emberi vágy, hogy élményeiből, kapcsolataiból minél többet őrizzen meg az utóknak, és a mindig tevékeny ember egész életének felismerése, hogy még többet kell tennie. A megírás körülménye megszabta a könyv jellegét is. Az előszó szerint Edvard Kardelj több kötetre tervezte visszaemlékezéseit, fel akarta dolgozni a háború előtti